

Toetsingscriteria collectie Gorcums Museum

Het Gorcums Museum vertelt verhalen over vroeger en nu. Door het samenbrengen van erfgoed, hedendaagse kunst en activiteiten verbinden wij het museum met de stad.

Op onze historische afdeling presenteren wij aan de hand van de (historische) stadscollectie het verhaal van de stad. Onze wisseltentoonstellingen op de tweede etage belichten actuele thema's waarbij vaak vertrokken wordt vanuit het verhaal van Gorinchem. Lokale thema's worden geplaatst binnen de grotere context van kunst en design, via objecten die veelal verkregen worden vanuit bruiklenen. Met lokale presentaties en activiteiten bouwen we op zolder aan de (kunst)geschiedenis van morgen.

Het is belangrijk dat de collectie een afspiegeling vormt van het verhaal dat wij willen vertellen. Daarom hebben wij onderstaande criteria opgesteld om voor onze collectie tot de keuze van behoud of afstoten te komen.

Hoofdcriterium:

Een voorwerp in de collectie moet een duidelijke link hebben met Gorinchem. Deze link kan op de volgende manieren worden gelegd:

- I. Het voorwerp is gemaakt in Gorinchem of vervaardigd door iemand die woonachtig is (geweest) in Gorinchem;
- II. Het voorwerp komt voort uit de (kunst)nijverheid, het openbaar leven, de stedenbouw, de handel, of het kerkelijk leven in Gorinchem;
- III. Het voorwerp betreft een persoonlijk object van een (voormalig) inwoner van Gorinchem.

Subcriteria:

Naast de Gorcumse component is het belangrijk dat een voorwerp in de collectie informatie vertegenwoordigt die bijdraagt aan het completeren en uitdragen van het verhaal van Gorinchem. Dit wordt bepaald aan de hand van de volgende subcriteria:

- 1) Het voorwerp is op zichzelf of in combinatie met andere voorwerpen die zich al in de collectie bevinden voldoende representatief voor een moment of ontwikkeling in de Gorcumse geschiedenis, en draagt bij aan de beleving daarvan;
- 2) Het voorwerp staat symbool voor een herkenbaar onderdeel uit het collectieve geheugen van Gorinchem en kent daardoor een maatschappelijke en/of nostalgische waarde;
- 3) Het voorwerp is uniek in de zin dat er zich nog geen vergelijkbare exemplaren in de collectie bevinden, dat het onderdeel uitmaakt van een ensemble, of dat het een artistieke waarde vertegenwoordigt;
- 4) Het voorwerp bevindt zich in een staat die geschikt is voor museale presentatie, of kan tegen acceptabele kosten in deze staat worden gebracht;
- 5) Het voorwerp heeft een verifieerbare herkomst.

Subcriteria 1 t/m 4 staan in nauwe verbinding met het verhaal dat op de historische afdeling van het Gorcums Museum wordt verteld¹. Voor de onderwerpen die daar worden gepresenteerd geldt een bijzonder belang om het verhaal met voorwerpen uit de collectie te illustreren. Bovendien kan er bij deze onderwerpen voor worden gekozen om af te wijken van de benoemde criteria. Wanneer een voorwerp bijvoorbeeld niet Gorcums is maar aantoonbaar ingezet kan worden ter ondersteuning van het narratief, kan het alsnog in de collectie worden opgenomen.

Het Gorcums Museum heeft onvoldoende ruimte om alle verhalen die de collectie vertegenwoordigen doorlopend te presenteren. Daarom werken we rondom de historie met thematische modules, die op dynamische wijze de vaste programmering binnen en buiten het museum kunnen aanvullen. Ten behoeve van deze wisselpresentaties hebben subcriteria 1 t/m 4 ook betrekking op tot de verbeelding sprekende verhalen die geen onderdeel uitmaken van de vaste presentatie in het Gorcums Museum.

Bijzondere aandacht gaat uit naar stukken die niet alleen voldoen aan voorgenoemde criteria, maar die daarnaast ook een financiële waarde vertegenwoordigen. Stukken met een waarde van tenminste € 5.000,- worden geclassificeerd als kopstuk.

¹ In bijlage A is de verhaallijn van de historische afdeling van het Gorcums Museum opgenomen.

Bijlage A: Concept verhaallijn historische presentatie Gorcums Museum

‘Fortes creantur fortibus’

Zo luidt de wapenspreuk van Gorinchem. Het betekent: ‘Sterken brengen sterken voort.’ Een passende spreuk. Sinds het ontstaan van de stad zijn verhalen over oorlog en strijd met het water wijdverspreid, maar uiteindelijk zijn het de strijdvaardigheid, bedrijvigheid en veerkracht van de inwoners die de stad gevormd en bewaard hebben voor toekomstige generaties. Van rijke bestuurders tot de koopman op de hoek van de straat. Allemaal lieten zij hun sporen achter.

In de historische presentatie dient de lokale geschiedenis als beginpunt, waarmee via contrastrijke verhalen een unieke blik geboden wordt op (inter)nationale historische ontwikkelingen.

Sleutelobjecten uit de collectie worden tot symbool gemaakt voor grotere onderwerpen. Deze objecten zijn onmisbaar binnen onze collectie vanwege hun verhaal, herkomst of (kunst)historische waarde. Zo ontstaat een verhaal dat alleen wij kunnen vertellen. Dit verhaal vertellen we verspreid over vier zalen, vanuit twee invalshoeken:

- *Gorcumse Gezichten*: historische verhalen worden verteld over of door historische personen uit de regio, geïllustreerd met relevante objecten. Zij hebben Gorinchem gemaakt tot de stad die het vandaag de dag is. Dit kan één persoon zijn, een familie of een groep inwoners;
- *Gorcumse Goederen*: een greep uit al het moois wat Gorinchem door de eeuwen heen heeft voortgebracht en wat zich een weg naar ons depot heeft weten te banen. In deze zalen maak je kennis met de uiteenlopende deelcollecties van het museum en krijg je ook een kijkje achter de schermen.

Door binnen *Gorcumse Gezichten* te werken met persoonsverhalen als uitgangspunt, gebruiken we het inherent subjectieve karakter van geschiedschrijving in ons voordeel. We beweren géén onveranderlijke, statische geschiedenis te presenteren. Geschiedenis wordt namelijk (letterlijk) geschreven, inzichten kunnen veranderen en interpretatie van de geschiedenis kan afhankelijk zijn van de persoon de informatie tot zich neemt. De ruimtelijke presentatie mag dit dynamische karakter dan ook reflecteren.

Daarnaast is onze collectie en het onderzoek daarnaar altijd in ontwikkeling. Het museum is daarmee geen statisch instituut, maar een culturele erfgoedinstelling waarbinnen ruimte moet zijn voor discours en het ontdekken en delen van nieuwe invalshoeken. Binnen *Gorcumse Goederen* krijgt dit ruimtelijk vorm door middel van werkplekken op zaal voor collectieregistratie en onderzoek. De museale opstelling verwijst naar een depot of laboratorium, waarmee de ruimte voelt als een plek waar gewerkt wordt en in ontwikkeling is.

Ontwikkelmogelijkheden

De nieuwe historische presentatie zal niet statig zijn. De gebeurtenissen van vandaag zijn de geschiedenis van morgen. En: de productie van vandaag vormt ons depot van morgen. Dit geeft een vruchtbare bodem, niet alleen voor roulerende onderdelen op zaal, maar ook voor randprogramma, aansluiten op tentoonstellingsprogrammering, educatie en talentontwikkeling. De historische afdeling is in beweging. Speelt in op actuele gebeurtenissen en herdenkingen. Biedt een platform voor erfgoed en kennisdelen. Kan misschien zelfs buiten de muren van het museum treden.

Verhaallijn

Als rode draad door de historische presentatie lopen contrastrijke verhalen die vertellen over de bedrijvigheid van de stad en zijn inwoners, van strijdvaardigheid, doorzettingsvermogen en veerkracht. De hieronder beschreven onderwerpen vormen samen de basispresentatie, waar bovenop – inspeland op actualiteiten zoals herdenkingen of het stadsthema – tijdelijke aanvullingen gemaakt kunnen worden. Bij een aantal onderwerpen benoemen we mogelijkheden die we zien voor de inzet van digitale en analoge interactieve middelen.

Invalshoek 1: Gorcumse Gezichten

Het verhaal van Gorinchem begint rond het jaar 1000, wanneer het plaatsje ontstaat als nederzetting van boeren en vissers tussen de rivieren. Zo'n 250 jaar later wordt het de hoofdplaats van het Land van Arkel, de benaming voor Gorinchem en de omliggende dorpen in handen van de Heer van Arkel. Handel neemt toe en voor verschillende ambachten worden gildes opgericht. Na de Arkelse Oorlogen (1401-1412) wordt Gorinchem onderdeel van Holland, met als gevolg een periode van grote bloei. Gorinchem groeit in de eeuwen die volgen uit tot een strategisch gelegen knooppunt. Om de stad beter te kunnen verdedigen maken de kwetsbare middeleeuwse stadsmuren plaats voor de kenmerkende moderne vestingwallen.

Vanaf 1672 maakt Gorinchem onderdeel uit van de Hollandse Waterlinie, en worden de verdedigingswerken uitgebreid met o.a. ravelijnen. In de garnizoensstad worden bovendien soldaten gestationeerd. De geschiedenis van de stad is nog steeds voelbaar binnen en buiten de muren van de vesting. Vandaag de dag is Gorinchem als de grootste, nog volledig omsloten vestingstad van Nederland het historische hart van de regio.

De familie Van Arkel

Vanaf het midden van de 13^e eeuw bezitten de Van Arkels tussen de Lek en Merwede een complex van heerlijkheden, waaronder het Land van Arkel met als hoofdplaats Gorinchem, wat vanwege de ligging zorgde voor een heel machtige positie. Eeuwenlang nemen de Van Arkels een prominente plek in binnen de Gorcumse geschiedenis, waarbij zowel over voorspoed als strijd en oorlogen verteld kan worden.

1572 en de martelaren van Gorcum

Het jaar 1572 was een keerpunt in de Tachtigjarige Oorlog en begin van de 'geboorte van Nederland'. Dit jaar kenmerkt zich door verschillen en contrasten: tussen steden die trouw blijven aan de katholieke Spaanse koning Filips II tegenover steden die (vrijwillig of noodgedwongen) deelnemen aan de Opstand o.l.v. Willem van Oranje en de Watergeuzen; tussen protestante en katholieke burgers. Deze strijd bepaalde een deel van de identiteit van ons land.

In Gorinchem leidde een serie gebeurtenissen tot het verhaal van de Martelaren van Gorcum. Een groep katholieke geestelijken werd gevangen gezet in een kasteel buiten de stad, om vervolgens 's nachts (om zo min mogelijk rumoer in de stad te veroorzaken) naar Brielle vervoerd te worden. Onderweg werden ze vernederd en gefolterd, om vervolgens opgehangen te worden. Later werden ze zalig- en heiligverklaard. Het verhaal gaat dat op de plek waar ze waren opgehangen een miraculeus bloemstruikje groeide, waarvan een takje in bezit van een pater bleef groeien en – naar zeggen – 19 bloemen kreeg.

1572 is ook het begin van grote veranderingen in hoe de stad er de komende eeuwen uit zou gaan zien. Om de stad beter te verdedigen werden namelijk nieuwe vestingwallen aangelegd, waardoor de vorm van de stad volledig veranderde. Deze werden ontworpen door de Alkmaarse burgemeester Adriaan Antonisz en de Gorcumse schout Jacob Kemp.

Hilleke de Roy

Het weeshuis in Gorinchem was één van de eerste tien weeshuizen van het land. Hilleke de Roy was sinds 1558 tot aan haar dood de eerste binnenmoeder van dit weeshuis. De haren van een kind worden gekamd en ingevlochten met een touwtje. In het weeshuis werden alleen kinderen uit de stad opgevangen. Ze leefden volgens een streng schema en waren herkenbaar aan hun zwart-rode uniforms. Zo waren ze op straat goed te onderscheiden van andere kinderen, waardoor ze moeilijker konden wegllopen maar ook beter beschermd waren. Bovendien had het gekleurde uniform vermoedelijk een functie in het creëren van een groepsgevoel en droeg het bij aan herkenbaarheid in de samenleving voor weldoeners. Het weeshuis had een bijzondere bron van inkomsten: ze hadden namelijk een monopolie op doodskleden die bij begrafenissen gehuurd werden.

De boeren in het rampjaar 1672

De 17^e eeuw – die we sinds de 19^e eeuw ook vaak de Gouden Eeuw noemen – staat bekend als een periode van groei. Maar eigenlijk alleen voor een kleine elite van de bevolking. Voor velen was er veel ziekte, oorlog, geweld en gevaar, evenals een onvergetelijke bladzijde in onze koloniale geschiedenis. Dit neemt niet weg dat de Republiek der zeven verenigde Nederlanden een enorme bloeiperiode doormaakte, op het gebied van handel, wetenschap, kunst en militaire en politieke macht, wat ook voor veel vijanden zorgde. Het jaar 1672 staat bekend als het rampjaar, een jaar van oorlogen en onrust waarvan gezegd wordt: “de regering was radeloos, het volk redeloos en het land reddeloos”.

Nederland wordt aangevallen door Frankrijk, Engeland en de bisdommen Keulen en Münster. Stadhouder Prins Willem III laat de dijken doorsteken, waardoor een waterbarrière ontstaat van Naarden tot aan Woudrichem, die het Franse leger tot stilstand dwingt en de republiek redt. Gorinchem werd onderdeel van de Hollandse Waterlinie. Maar niet iedereen is even blij met al dat water. Voor die waterbarrière worden namelijk vruchtbare grond en weilanden onderwater gezet. Ontevreden boeren laten deze 's nachts stiekem weer leeglopen, tot grote frustratie van de machthebbers.

Machtige families in de 18e eeuw

In de geschiedenis van Gorinchem zijn er een aantal familienamen die keer op keer terugkomen. Leden van deze families bekleden vaak invloedrijke posities in de stad en zijn op de één of andere manier met elkaar verweven. Na de aanleg van de nieuwe vesting werd Gorinchem aanzienlijk groter. In het westen van de stad werden lusthoven gebouwd voor de allerrijksten. Tekeningen uit deze tijd tonen de tuinen van Martinus van Barneveldt: een ongekend luxe tuin in Frans-classicistische stijl. Zodanige overvloed is nu niet meer voor te stellen, want de tuinen zijn in de 19^e eeuw volledig verdwenen.

Bekende families uit deze periode zijn de familie Pompe, en de familie Van Hoey, waarvan de stambomen deels overlappen. Abraham van Hoey was een Gorcumse bestuurder die van 1727 tot 1747 in Frankrijk verbleef als ambassadeur.

Optie: Link naar markante Gorcumse machthebbers in latere eeuwen

Ook in de meer recente geschiedenis waren er een aantal meer markante figuren op machtsposities in Gorinchem. Een voorbeeld is voormalig wethouder Van Drooge, die door onzuiver handelen zijn ambt moest neerleggen, of Burgemeester Ridder van Rappard. Laatstgenoemde kennen vele Nederlanders nog als spraakmakende figuur en autoritaire politicus. Hij kwam uit een adellijk geslacht en trouwde met een hofdame van koningin Juliana.

Napoleon en het beleg van Gorinchem

Tegen het einde van de 18^e eeuw kwam Napoleon Bonaparte aan de macht, wiens broer Lodewijk Napoleon koning werd. Zo brak de zogenoemde Franse Tijd aan, ook in Gorinchem. Na verloop van tijd kwam er in heel Europa steeds meer tegenstand tegen Napoleon en werden de Franse troepen langzaam maar zeker teruggedrongen. Napoleon zag toen in Gorinchem, waar hij in deze periode ook is geweest, een strategische plek via waar zijn troepen veilig stand konden houden en terug konden trekken. Op 18 november 1813 werd Gorinchem in staat van beleg verklaard.

Grote delen van Gorinchem werden vernield door bombardementen, inslagen en branden. De 'gewone' burgers die waren achtergebleven in de stad waren hier vooral de dupe van, de rijke bevolking was de stad grotendeels ontvlucht. En ook na de bevrijding enkele maanden later werd er volop geplunderd en geweld gepleegd door de geallieerden. Gorinchem lag in puin.

Kindermoord in de Krabsteeg

De vernielingen ten tijde van het beleg hadden een lange nasleep, zeker voor de armere lagen van de bevolking. In 1832 wordt een baby vermoord door haar grootmoeder Adriana Plat. Een verhaal dat onderzoekers in de context van de tijd hebben weten te plaatsen. Het archief is nog op zoek naar een origineel pamflet m.b.t. de rechtszaak/doodstraf van Adriana Plat. Het vertellen van dit verhaal, en eventuele soortgelijke verhalen, maken de nasleep van het beleg en de Franse Tijd wat menselijker en bieden een contrast op het narratief van een machtige man als Napoleon en de rijkelui uit de 18^e eeuw.

Jan de Rijmer

Jan de Rijmer rijmde tegen betaling op alles wat hem gevraagd werd. Hij verkocht lucifers uit zijn mandje, waar hij ook spullen in bewaarde. Veel steden hadden hun eigen 'Jan de Rijmer'. Dit was niet hun echte naam, maar eerder een bijnaam of stereotype uit de tijd. In Gorinchem waren er meer mensen die buiten de norm vielen waar ook vaak de spot mee gedreven werd en die men eigenlijk alleen bij bijnaam kende.

Vrouwenkiesrecht in Gorcum: Cornelia en Frans Kehrer-Stuart

Cornelia Kehrer-Stuart was een prominente feminist in de jaren '10 en '20 van de vorige eeuw. Zij zou zich na drie kinderen te hebben gekregen tot Aletta Jacobs hebben gericht voor sterilisatie en werd toen haar kinderen volwassen waren echt actief op het gebied van vrouwenemancipatie. In Gorinchem was zij verantwoordelijk voor de oprichting voor de Gorcumse afdeling van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Bij het archief is het krantenartikel met verslag te raadplegen van de bijeenkomst die tot deze oprichting heeft geleid.

Zowel lokaal als internationaal was Cornelia zeer betrokken bij de vereniging. Haar man Frans was bovendien betrokken bij de oprichting en later als bestuurslid van de internationale mannenbond voor vrouwenkiesrecht.

Gorcumers in de Tweede Wereldoorlog

Voor dit onderwerp is geen specifiek verhaal uitgewerkt, maar hebben we een aantal interessante invalshoeken. Een voorbeeld daarvan is de razzia op 3 oktober 1944, waarbij ruim 100 jongemannen werden opgepakt. Van hen zouden 44 mannen het niet overleven. Een andere invalshoek wordt zichtbaar in de sloop van de synagoge na de oorlog. De Joodse gemeenschap was zodanig teruggedrongen dat deze overbodig was geworden. In de Gorcumse vertellingen over de Tweede Wereldoorlog speelt daarnaast Esther van Vriesland een belangrijke rol. Zij hield, tot zij samen met haar familie werd opgepakt, dagboekjes bij van haar leven als Joods meisje in Gorinchem².

In het thema strijdvaardigheid en veerkracht speelt het clublied van de lokale vereniging Unitas een rol. De voetbalvereniging was één van de weinigen in Nederland die weigerden een NSB'er terug te nemen als bestuurslid, waardoor de club voor een korte periode werd ontbonden. Eén van hun leden, Huub Sterkenburg, komt om in een concentratiekamp. Huub haalde in een bijeenkomst (waar Ridder van Rappard overigens bij aanwezig was) het clublied aan: "...Gij jongeren zult uw sport niet kunnen beoefenen...Dat offer zult ge moeten brengen. Denk aan uw clublied waarin wij zingen: Wij gaan voor niemand uit de weg. Denk ook aan onze Ere-voorzitter van Tilburg, die in St.Michelsgestel zijn offer brengt. (De heer van Tilburg was door de Duitsers gearresteerd) Ik ben ook bereid een offer te brengen..."

² De originele dagboekjes maken geen onderdeel uit van de collectie van het Gorcums Museum. Omdat de huidige collectie m.b.t. dit verhaal enkel secundaire objecten bevat, wordt dit verhaal vooralsnog niet in de vaste presentatie getoond.

Invalshoek 2: Gorcumse Goederen

Het verhaal van Gorinchem vertellen we niet alleen aan de hand van persoonsverhalen, maar ook door bijzondere deelcollecties te laten zien uit ons depot. De bedrijvigheid van Gorinchem staat hier centraal, die gekenmerkt wordt door onder andere de bruisende binnenstad met karakteristieke panden, winkeliers, ondernemers en een actieve, bij de stad en inwoners betrokken industrie. Het ruimtelijke ontwerp mag dit karakter reflecteren, met verwijzingen naar het depot, een plek waar gewerkt wordt. Verrassende doorkijkjes, klepjes en lades die de nieuwsgierigheid prikkelen. De onderwerpen die in deze zaal worden belicht zijn gekozen omdat ze niet alleen een significant onderdeel zijn van de geschiedenis van Gorinchem, maar omdat ze goed vertegenwoordigd zijn in onze collectie.

Schaalmodellen en stadsgezichten

Naast de karakteristieke stervormige vestingwal kent Gorinchem een aantal *landmarks* die – weergegeven in bijvoorbeeld een schaalmodel, foto, tekening, souvenir of schilderij – voor inwoners en toeristen erg herkenbaar zullen zijn. We zien herkenbare gebouwen en stadsgezichten in al hun vormen niet alleen als nostalgisch, toeristisch plaatje, maar ook als snapshot van een moment in de geschiedenis.

Winkeliers, bedrijven en ondernemers

Het straatbeeld van de Gorcumse binnenstad is door de jaren heen onderhevig geweest aan veranderingen. Winkeliers komen en gaan, en uithangborden kleuren het straatbeeld. Op vergelijkbare wijze waren verder in het verleden, toen er nog niet zoveel gebruik werd gemaakt van huisnummers, veel woonhuizen herkenbaar aan hun gevelstenen.

Eén van de meest bekende souvenirs uit Gorinchem zijn de Gorcumse Zoute Bollen van de Kroes, die ook in onze museumwinkel en op verschillende plaatsen in de stad te verkrijgen zijn. De producent van deze hartige lekkernij kent een lange geschiedenis, vermoedelijk bestaat het recept voor de Zoute Bol al enkele eeuwen.

Een andere bekende naam in het Gorcumse is die van staalconstructiebedrijf de Vries Robbé. Dit was een familiebedrijf dat uitgroeide tot internationale speler en lange tijd een belangrijke werkgever was in de regio. We leggen de focus niet zozeer op de werkzaamheden van het bedrijf, maar benadrukken de sociaal economische rol die het bedrijf speelde voor het personeel. Zo hielden ze zich bezig met onderwijs, het creëren van woongelegenheden, vakantiewoningen, gezondheidszorg en voldoende ontspanningsmogelijkheden in de vorm van speciale bedrijfsverenigingen. Nu nog is het oude schaftlokaal 'De Rotonde' te bekijken bij de Lingebrug, een gebouw dat volledig is opgetild en aan de andere kant van het water is gezet om het te kunnen bewaren.

Ambachten en gildes

Als we het hebben over het verenigingsleven kunnen we de gildes niet vergeten. Gorinchem heeft nog steeds een woonwijk die de Gildenwijk heet waarin elke straat naar een ander ambachtsgilde is vernoemd, van hoepmaker tot zwartverver. Dit verleden is dus eigenlijk nog heel dichtbij in de stad.

De St. Jorisschutterij was een zeer prominent schuttersgilde met een rijke geschiedenis en bovendien belangrijke opdrachtgever voor ambachtslieden en kunstenaars, met name voor het zilverwerk.

In Gorinchem was in de 16e eeuw al een munthuis waar munten werden geslagen voor verschillende streken. Rondom dit ambacht is bekend dat sommige zilversmeden valse munten sloegen, of sjoemelden met het metaalgehalte.

Een ander ambacht dat goed vertegenwoordigd was in Gorinchem was de pijpenmakers. Over de Gorcumse pijpenmakers moet nog iets meer achtergrondmateriaal verzameld worden.

Gorinchem heeft ook lang bekend gestaan als belangrijke drukkerijstad, met name op het gebied van bijbels maar er werden ook bladmuziek, kranten en andere boeken gemaakt. Veel ambachtslieden werkten niet alleen. Elk onderdeel van het proces van het maken van een product had een eigen gespecialiseerde vakman. Zo is er ook een link tussen de boekdrukkunst en de zilversmeden, die doorgaans het luxe boekbeslag maakten.